

Ifigenija Simonović

*Pisanje,
žganje,
iskanje*

Idrija, 2023

*»Večkrat sem razmišljal, da je lažje izboljšati, kakor na novo postaviti. O tem nas uči tudi narava, ki nam napake pripelje pred oči. O tem se nisem prepričal le enkrat, temveč mnogokrat, ko sem pregledoval žgalnico in gledal, kako se kadi iz vseh peči, videl veliko porabe lesa in uboge ljudi, ki so bili izpostavljeni strahotnim plinom.«
Johann Friedrich Stampfer, 1715*

Ta citat sem si izbrala za moto. Človek, ki hoče izboljšati življenje zase in za naslednike, pripravljen na trpljenje, ob njem pa narava, dama, ki jo je treba ukrotiti, udomačiti, si jo podrediti. In ji prisluhniti.

Po možnosti pustiti ji, da je močnejša od nas.

Nenehni začetki, nenehno prizadevanje, da bi bilo lažje in boljše.

Da bi bilo lepše.

Stampfer je bil idrijski tehnolog, ki je uvedel mnoge novosti, pri vsem je imel pred očmi rudarja. Ne sebe. Zaradi njih je bil v Idriji. Tako kot drugi, ki so prihajali v Idrijo začenjat vsakič nekaj novega.

Tisti pristni, ki so prihajali zaradi izziva.

Citat se nahaja v knjigi Ivica Kavčič *Živo srebro — zgodovina idrijskega žgalništva* (Založba Bogataj, 2008), ki je bila prva knjiga, ki sem jo vzela s polic idrijske knjižnice. Zelo poučna knjiga. Potem sem našla starejšo knjigo, ki je doživela več ponatisov. Ta mi je bolj prav prišla, saj Kavčičeva pretežno izhaja iz te, dodaja predvsem razvoj žgalništva po letu 1960. Naslonila sem se na knjigo Ivana Mohoriča *Rudnik živega srebra v Idriji* (1960). Ker pa me najbolj zanimajo začetki, me je še najbolj razveselil Janez Vajkard Valvazor s knjigo *Slava Vojvodine Kranjske* (Prvi del, III. knjiga, bibliofilska izdaja leta 2000, tam je kar 12 strani v dveh stolpcih, tudi več bakrorezov). Opisal je več rudnikov, a idrijskemu je posvetil res veliko pozornosti. Kakšna zakladnica! Kako hvaležna sem prevajalcem in založnikom, ki so to knjigo »na svetlo dali«.

V Idrijo sem prišla tako rekoč bosa, z načrtom, ki se je že prvi dan izkazal za neuresničljivega. Poiskala bom ljudi, ki se spomnijo rudnika, povedali mi bojo to in ono, pa bom imela knjigo. Mala malica! Kje pa, ljudi, ki bi se spomnili rudnika, sem srečala zelo malo, pa še ti so se spomnili samo drobcev.

Spomin je nekaj najbolj varljivega!

Nameravala sem ignorirati Idrijo in njen rudnik, češ da so o tem napisane že mnoge knjige in razprave. Na poezijo se nisem mogla zanesti, to gre prepočasi, če sploh gre.

Siliti se pisati poezijo, to bi bilo tako, kakor tiščati vodo v breg ali iztiskati zlato iz kosa železa.

Čeprav, poznala sem Madžarko, delali sva skupaj v neki prodajalni vstopnic. Imela je moža Jeremija. Vsako

jutro se je stuširal, se zaprl v dnevno sobo, sedel za mizo in ni prišel na zajtrk, dokler ni napisal pesmi. Včasih je prišel šele na večerjo. To, da ona ves ta čas ni smela kihnuti, ga ni zanimalo.

O čem sem lahko pametna, sem se posmehovala sama sebi. Ker pametna moram izpasti! Da ne bo Založbi Bogataj žal, ker so me povabili, in da ne bo mene sram, ko bojo brali, kar bom napisala. Nenazadnje so tu še sponzorji, rudnik kot muzej, Občina Idrija, pa vsi oblikovalci, fotografi oz. snemalci ali da bom politično korektna: oblikovalke, fotografinke, snemalke.

Politična korektnost je sila pomembna, a to ni nekaj novega. Pred 500 leti so v Idriji diskriminatorno ravnali z znanstveniki, duhovniki in zdravniki. Glede na neumnost ali umnost — nepismeni proti visoko izobraženim, ovce proti samorogu.

Berem in berem.

Protestantizem, tridesetletna vojna, reformacija — kakšni geniji so prihajali v Idrijo in kako slabo so bili sprejeti! Res dobrodošli so bili samo mladi zdravi fantje, ki so zmogli iz rude izcediti kapljice živega srebra.

In prav so jim prišle ženske, ki so delale čisto vse, razen kopale in žgale, zraven pa klekljale, da so prinesle v hišo kak denar, saj so rudarji dobivali hrano namesto plačila, ter pijačo — kakor v vseh rudnikih na svetu.

Bila sem šokirana, ko sem dojela, da so idrijski rudarji kopali rudo, ki je prinesla največji in najzanesljivejši dobiček v Evropi, bogastvo, na katerem je stalo cesarstvo, a so jih lastniki goljufali pri kruhu.

In zdaj sem v Idrijo prišla jaz, pišoče bitje, ženska

poznih srednjih let, ki je res vse življenje »skribovala«, a nima kaj dosti pokazati. Valentin Vodnik je rekel, da ga bojo pesmi pele. Zaradi svojih pesmi se bo kakšna študentka na slavistiki praskala po glavi in ne bo vedela, za kaj gre.

Tudi sama o marsikateri svoji pesmi ne bi vedela povedati, kako in kaj.

Kako bo šele s slovensko literaturo takrat, ko bo slovenščina izumirajoči arhaični jezik in bomo rekli, kakšna sreča je, da je Valvazor pisal v nemščini in da so tisti, ki so nas prvi opazili, pisali v latinščini! Zaradi njih nas bo težje izbrisati iz vesoljnega spomina.

Trubar je mislil na nas, ki ne znamo jezikov. Slovenščino nam je naredil, da smo lahko prevedli Valvazorja in ga zdaj lahko vsi beremo. Bilo mu je mar — ne toliko za jezik, kakor za to, da bi bili pismeni in izobraženi, da bi se konec koncev sploh lahko naučili kakega tujega jezika!

No, prišla sem prazna in skoraj prestrašena, a zadnji dnevi so postajali zares zanimivi. Že sem srečala nekaj ljudi, ki so me seznanili z znanci, vsak mi je želel povedati svojo zgodbo.

A zdaj je še daleč do konca. Jaz moram o tem, kar se mi zdaj dogaja, šele začeti pisati. Potem bom pa videla.

»Nov dan spet, fantje,« sem za dobro jutro rekla v bifeju, kamor sem hodila na zajtrk. »Si končno opazila,« mi je odgovoril možakar.

Kot rečeno, v nekaj dneh me je Idrija zgrabila, morala sem v rov, morala sem v muzej, morala sem v grad, na koncert, predstavo, morala sem se peljati z mestnim avtobusom, morala sem na hrib s cerkvijo in kalvarijo, morala sem k Divjemu jezeru in morala sem tudi v Belo, kjer je urejeno kopališče.

Naj se pomudim pri predstavi. Metka Pavšič je igralka, ki je v vasi Bukovo izvedla odlomke iz iger, ki jih je igrala po vsej Sloveniji. Dodala je recitacijo pesmi slovenskih pesnikov, zaključila pa s petjem, ki nas je na koncu raznežilo z lepoto preprostih ljudskih besedil. Metkine predstave sem videla že prej. Zdaj sem bolj kot igro opazovala prisotne. Bukovo je majhna vas, res majhna, visoko nad cerkniškimi planinami, vidi se Triglav in verigo Alp. Bil je čudovit večer, začeli smo ob sedmih. Pred predstavo sem se sprehodila po vasi, kakšnih ducat hiš, velika cerkev, pokopališče, tudi velika gostilna, zapuščena, ki mi je dala misliti, da je bila to včasih kar pomembna pot med Primorsko in Gorenjsko, Selško dolino morda — seveda, tovorili so posode iz gline, glino, les, živo srebro, pa tudi železo, ki so ga rabili v rudniku. In čipke.

Skratka, prišlo je vsaj dvajset ljudi, starejših večinoma, mladih res ni bilo. Poslušali so zbrano, čutila sem hvaležnost, da se nekaj dogaja v njihovem gasilskem in kulturnem domu. Postregli so z razredčenim sokom, vsi so nosili maske, vsi pa so tudi pustili prispevek.

V Ljubljani pride na take prireditve največ deset ljudi, v prašičku se nabere nekaj kovancev, tukaj pa so dajali

papirnat denar. Nič ni žvenketalo.

Tako sem lahko razmišljala o odnosu do kulture. V Ljubljani se obračamo na Ministrstvo za kulturo in Agencijo za knjigo — pričakujemo subvencije in zahtevamo plače in štipendije, protestiramo na kulturne in nekulturne načine, tukaj pa ljudje sami naredijo predstavo, sami pripravijo stole, sami pospravijo dvorano.

Skratka, čez noč sem začela živeti v Idriji. Začasno, toda scela.

Najprej so me obsedli podatki.

Na začetku, ko so žgali v kopah (na odprtih ognjiščih), so za cent živega srebra (56 kg) porabili 10 vozov lesa (25 kubičnih metrov). Takrat je bil delež živega srebra 40-odstoten, razen če niso naleteli na čisto, tekočo obliko živega srebra. V času Johanna Friedricha Stampferja so porabili 10,5 kubičnega metra lesa za 1 cent živega srebra. Na koncu delovanja rudnika so v novih rotacijskih pečeh porabili 25 kg mazuta (nafte) za taljenje 1 tone rude, ko je bil delež živega srebra samo še 0,26-odstoten. Po vojni so uporabljali tudi premog iz Velenja. Kako so ga spravili do sem, si ne morem predstavljati. Na Jesenicah v železarni so imeli železnico, tukaj pa je res vse »bogu za hrbtom«.

Brez zamere, Idričani, lepo cesto imate, niste vi krivi, če ste v kotlini med hribovjem doma. Lepo imate. Skušam si samo predstavljati, kako so do vas pripeljali na stotine TAM-tovornjakov premoga.

Pa vendar so stari Idričani zmogli. 500 let enega samega trpljenja.

A to je preveč »nepoetično« za pisca takega kova, kakršen sem jaz.

V pisarni, ki so mi jo dodelili, lahko delam samo od 10.00 do 18.00, jaz pa rada rogovilim zgodaj zjutraj. To mi je vzbujalo nemir, željo po delu. Kar mrgolela bi!

Delam torej po knapovsko, v času, ko je odprta Topilnica, ki je del muzejskega rudnika Idrija.

Lahko je biti knap, ko rudnik ne dela več, ko vzdržujejo samo še spomin na rudnik!

Tudi to ni lahko. Ljudje smo ljubitelji pozabljenja.

Otrokom pa je treba spomine šele ustvariti.

Zato berem zgodovinske knjige. Da se čudim, da vadim sočutje, da imam s čim primerjati svoje življenje in ta čas, zdaj, tukaj, da vidim vsaj malo čez prag svojega doma. Da vsaj začutim srečo, da imam dom — kaj šele vse drugo.

Rada berem tudi potopise, a ti so snov za sanjarjenje.

Zjutraj torej hodim na sprehode, pa na kavo, zvečer pa predvsem berem. Prinesla sem si tudi volno in pletilke, za vsak slučaj.

Začela sem brati knjigo Briana Greena *Konec časa*, kjer pravi, da so zgodbe »ključ do naše socialne narave«. To me opogumlja. Drugega ne znam, kakor pisati o rečeh, ki so se mi pripetile, torej pišem zgodbe, utrinke. Cele zgodbe ne bi znala napisati. Nisem iz takega testa.

Po straneh in odstavkih, ne po poglavjih, pa berem knjigo *Najsrečnejši človek na svetu*. Napisal jo je Eddie Jaku, dobila sem jo v Ljubljani v knjigarni, ni prevedena.

Podnaslov je: Lepo življenje človeka, ki je preživel Auschwitz (*The Happiest Man on Earth*, 2020). Gospod je star sto let. Še vedno vodi obiskovalce Muzeja judaizma v Sydneyju in jim pripoveduje o holokavstu.

Mislila sem na rudarje in internirance.

Kakšna je razlika? V možnosti izbire?

Vpoklic v vojsko? Brez možnosti izbire.

Zapor.

Še največ možnosti izbire je imel mlad fant, preden je šel v rudnik. A izbral je zaradi lažne obljube in lažnega upanja, da bo veliko zaslužil. Ko je opazil, da je na »*garaški čakalnici prezgodnje smrti*«, je bilo prepozno.

Videla sem rudnik soli na Poljskem. Brala sem o gradnji železnice od Toronta do Vancouvra. Pa čez Ameriko. Pa konec koncev o tunelu na Ljubelj. Vse se mi je združilo v podobo trpljenja.

Trpljenje je trpljenje, naj bo napisano z malo ali veliko začetnico. Rudarska, taboriščna trpljenja nimajo črk. Niso primerna za ubesedovanje.

A nujno je brati zgodbe!

Nujno je tudi nekomu zaupati, povedati. Taka trpljenja so prevelika za prebolevanje.

Naj se predam toku misli! Nekaj mora pricurljati! Tri tedne imam časa!